

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI ‘DA DİLENCİLİK YAPAN YABANCILAR VE YURTDIŞINA DİLENCİLİK İÇİN GİDEN OSMANLI VATANDAŞLARI*

Ayşe Ö. KIZILKAN**

ÖZET

Hemen her toplumda olduğu gibi Osmanlı’da da dilencilerin bulunduğu devletin resmi kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dilenmeye hoş gözle bakmayan İslam dininin etkisiyle dilenme eylemi ve serserilik toplum için tehlikeli olarak görüldüğünden kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti için de dilencilik hafife alınmayan, enine boyuna üzerinde durulan bir konu olmuştur. Özellikle XIX. yüzyıl sonlarına yaklaşıldığı bir zamanda artık Avrupalı bir hayat tarzını benimsemiş yolunda ciddi adımlar atmış bir devletin, dilenme ve dilenciler meselesine önceki zamanlarda olduğu kadar ılımlı yaklaşmadığı görülmektedir. Zaruri hallerin dışında kimseye dilenme izni verilmemesine rağmen, bu dönemde çeşitli ülkelerin vatandaşlarının Osmanlı Devleti sınırları içinde dilencilik yaptığı ve aynı şekilde bir kısım Osmanlı tebaasının da dilenmek üzere Avrupa’ya gittiği Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden aldığımız belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre Avrupa ülkelerinin vatandaşları da dâhil olmak üzere bir kısım yabancıların Osmanlı ülkesine sadece dilenmek üzere geldikleri görülmektedir. Tabii olarak Osmanlı dilenmek için gelen bu kişilere müsaade etmemiştir. Bu yüzden de bu çalışmada Osmanlı’nın dilencilere genel yaklaşımına kısaca değinilerek, başka bir ülkeden olup, Osmanlı sınırları içerisinde dilenen ülkelerin vatandaşları ile Avrupa’ya bilhassa dini sebeplerle dilenmek için giden Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimlerin durumundan, devletin bunlara karşı genel tutumundan ve uyguladığı politikalardan imkanlar ölçüsünde bahsedilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dilenci, Avrupa, Gayr-i müslim, İslam, Seele Nizamnamesi.

*Bu metin Bir Kent Sorunu: Dilencilik 18-19 Ekim 2008 İstanbul Sempozyumu’nda tebliğ olarak sunulmuş olup, birtakım değişiklik ve düzenlemelerle yeniden hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler Bölümü.

**PANHANDLING FOREIGNERS IN OTTOMAN STATE AND OTTOMAN CITIZENS
WHO WENT TO EUROPE FOR PANHANDLING AT SULTAN II.ABDÜLHAMİT
PERIOD**

ABSTRACT

“Ottoman and Mendicancy” is a subject that was not dwelled upon so much. As a result of our investigations, it was seen that mendicancy was an event in Ottoman term. Especially at the end of the XIX century, it was seen that the state, which had started serious steps for European life style, did not approach moderately to mendicants problem as compared to previous times. In spite of not giving panhandling permission to anyone except requisite conditions, it was understood from the documents that were taken from Başbakanlık Osmanlı Arşivi that, some foreigner people were panhandling in Ottoman State borders and in the same way, some Ottoman citizens were going to Europe for panhandling. According to that, including European citizens, some of the foreigners were coming to Ottoman State only for panhandling. Consequently, Ottoman did not permit those people who were come for panhandling. For this reason, we want to mention general approach of Ottoman to mendicants. However, we want to point out the situations of foreigner mendicants in Ottoman State and non-Muslim Ottoman citizens who were went to Europe especially for religious reasons, the general approach of the state to those people and the politics that the state applied.

Key words: Mendicant, Europe, citizen, panhandle, non-Muslim.

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti hemen her dönemde devletin mali imkanları dahilinde ihtiyaç sahiplerine yardım etmiş ama diğer yandan da yardımı hak eden fakir ile hak etmeyen ve gücü yettiği halde çalışmak yerine hiçbir emek ve çaba harcamadan kolay rızık ve para peşinde koşan dilenciler¹⁵⁵ arasında bir ayırım yapmış, dilenmeye gerçek anlamda muhtaç kişilere belli şartlar dahilinde izin vermiştir¹⁵⁶. Bu izni “cer’ kâğıdı” denilen bir belge ile yasal hale getirmiştir. Arşiv belgelerinde yer alan ifadelerden anlaşıldığına kadarıyla izin kâğıdı bulunmayan kişiler serseriler ile birlikte anılmıştır¹⁵⁷.

Bizans döneminden itibaren dilenciler için cazip bir şehir olan İstanbul¹⁵⁸, Osmanlı tarafından fethedildikten sonra da dilenciler için cazibe merkezi olma özelliğini sürdürmüştür¹⁵⁹. Bu sebeple olsa gerek, Osmanlı elitinin yoksullukla ilgili sosyal konularda kaygı duyduğu meselelerin başında dilencilik ve serserilik gelmiş ve bu mevzu 1890’lara kadar kamusal tartışmaların başını çekmiştir¹⁶⁰. “16-18. yüzyılda İstanbul’daki dilenci ve serserilerin toplatılıp yol yapım işlerinde çalıştırılmak ya da muhtelif işlerde kullanılmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat olarak dağıtılmaları bu tür kişilere verilecek cezaların toplumdan tecrit edilmelerinden ziyade eğitici, ıslah edici fonksiyonlarının olduğunu göstermektedir.”¹⁶¹ Nitekim sırf dilencileri ve dilenmeyi kontrol altında tutmak için “Seele¹⁶² Müdürlüğü”, “Seele Kethüdalığı” adıyla birimler oluşturulmuştur. Dilenmeyi önleme amaçlı olarak fakir hacılar için Mekke’de misafirhane inşa edilmesi¹⁶³, kimsesizlikten dolayı dilenen yaşlıları korumak ve bakımını yapmak üzere Darü’l-aceze’nin kurulması vs. bu bağlamda değerlendirilebilecek diğer tedbirlerdendir¹⁶⁴.

Osmanlı’daki dilencilerin arasında dışarıdan dilenmek için gelen birçok kişi de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, dilencilik yapmak maksadıyla Osmanlı’dan yurt dışına giden Osmanlı tebaasından pek çok kimse de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti hem kendi vatandaşı olup yurt dışına giderek dilencilik yapıyla hem de yurt dışından gelip ülkesinde dileneniyle uzun yıllar uğraşmıştır. Bu çalışmada sırf dilenmek için yapılan bu uluslararası göç ele alınacaktır.

¹⁵⁵ Dilenci Osmanlıca belgelerde “seele” olarak geçmekte olup, sail kelimesinin çoğuludur. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1993, s.928.

¹⁵⁶ Reşat Ekrem Koçu’nun “Dünden Bugüne Dilenciler” adlı makalesinde Osmanlı Devleti dilencilik yapabilecek bu kişiler, bakacak hiç kimsesi olmayan, çalışamayacak kadar ihtiyar, iş göremeyecek kadar sakat, kör, kötürüm kimseler olarak ifade edilmiştir.

¹⁵⁷ BOA, A.Mkt.Um., nr. 1/16. BOA, Dh.Eum.Thr., 31/4.

¹⁵⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, “Tarihte İstanbul Dilencileri”, Tarih Hazinesi Dergisi, C. VIII, İstanbul 1951, s. 354.

¹⁵⁹ Uğur Gökaş, “Dilenciler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.III, İstanbul 1994, s. 53.

¹⁶⁰ Bu döneme kadar Osmanlı’da dilencilikle ilgili ayrıntılı bilgi için Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerden yola çıkılarak genel bilgilerin verildiği ve özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilencilik gelişiminin ortaya konduğu makalesi için s. 65-80 arasına bakınız. Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dilenciler ve Serseriler 1750-1914”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914), İstanbul 2008, s. 65-114. Ayrıca Hulusi Kodaman’ın “Eski Dilenciler” adlı makalesinde 19. yüzyıl sonlarında dilencilerin bir kısmının madrabazların emrinde çalıştığı bunlara “dilenci iratçıları” dendiğini yazmaktadır. Yine kendi yöresinden gelip dilenenlerden haraç alan “dilenci pehlivani” adlı resmi olmayan unvanda bir kişinin olduğunu Necdet Sakaoğlu belirtmektedir. Devlet ise; BOA, MD-XXXI, nr. 69/27 belgede ifade edildiği üzere dilencileri kontrol altında tutmak üzere “başbuğ” adlı bir “dilenci kâhyası” atamıştır.

¹⁶¹ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Devleti’nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(5), ISSN:1307-9581, s. 290-312, 12. dipnot. Ayrıca İstanbul’daki dilenciler ile ilgili Mehmet Demirtaş’ın “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri” adlı makalesine bakılabilir.

¹⁶² Arapça’da s-e-l kökünden “sorma, isteme, dilenme” anlamına gelir. Ali Toksarı, “Dilencilik”, DİA İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul 1994, s. 298.

¹⁶³ Gülden Sarıyıldız, II. Abdülhamit’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhane, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 14, İstanbul 1994, s. 121-145.

¹⁶⁴ Darü’l-aceze 1895’te Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN DİLENCİ GÖÇLERİ

Dışarıdan Osmanlı topraklarına gelip de dilencilik yapan şahısların pek çoğunun niyeti görünürde hac farizalarını yerine getirmektir. Ancak belgelerden edinilen bilgiler, durumun gerçekte farklı olduğunun ispatı niteliğindedir.

2.1. Hac Vesilesiyle Osmanlı Topraklarına Gelip Dilencilik Edenler

Bildiğimiz üzere hac, İslam dininin beş temel şartı arasında yer almaktadır. Zengin-fakir her Müslüman için hacca gitmek, edası zorunlu olan bir vazifeden çok, büyük bir istek ve hevesle yerine getirilen dini bir vecibe olmuştur. Ancak XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı tebaası olan veya olmayan bazı Müslümanların, Hicaz'da dilencilik yapmak için, hac farizasını bir bahane olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Dilenmenin en kolay yollarından biri, dini bir sömürü aracı olarak kullanmak olduğundan olsa gerek, hacca gitme bahanesiyle Osmanlı topraklarına ayak basan işsiz güçsüz kimseler, serserilik edenler ve fakirlik içinde bulunanlar hac sonrası buralardan ayrılmamıştır. Üstelik bunlar gibi gelip de gitmeyen kişilerin sayısı her yıl binlerle ifade edilen sayıda artış göstermiştir. Osmanlı'ya dışarıdan gelen dilencilerin büyük çoğunluğunu da bu grubun oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Dışarıdan hac yapma niyetiyle gelip de dilenci olarak kalanlarla ilgili, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 25 Haziran 1890 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Medine'ye hac sonrası dört yüzden fazla serseri gelmiş ve bunlar burada dilencilik yapmışlardır. Belirtilen belgenin bir bölümünde şahısların hırsızlık yapmalarından yakını olarak, gelen bu serseri takımının Hicaz Demiryolu'yla Şam üzerinden memleketlerine gönderilebilecekleri¹⁶⁵ düşünüldüğü belirtilmiş ve Hicaz Demiryolu Müdüriyeti'ne, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye dairesi tarafından bu hususta bir yazı yazılmıştır. Ancak bu kişilerin Hicaz demiryolu ile parasız yolculuk ettirilmeleri durumunda, hazineye ait bir gelirin azalması söz konusu olacağından bunun caiz olmayıp, başka bir yol bulunması gerektiği Hicaz Demiryolu yetkililerince Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Belgenin devamında yer alan ve Medine-i Münevvere muhafızı Ali Rıza tarafından gönderilen bir telgrafta da yine bu hususa değinilmiştir¹⁶⁶. Hemen belirtmek gerekir ki, belgelerde meselenin nasıl çözümlendiğine dair başka bir bilgiye yer verilmemektedir.

Yukarıda ifade edilene benzer bir durum, hacca gitmek bahanesiyle Afrika'dan vapurlarla Arap yarımadasına gelmiş bazı kimseler sayesinde çok defa yaşanmıştır. Bu kez Afrika'dan gelen bu kişiler hac süresinin bitiminde de yoksulluk ve parasızlık gibi sebepleri gerekçe göstererek kutsal topraklardan ayrılmamışlardır. Bu gibi kişiler belgelerde geçen ifadelerden de anlaşıldığı üzere burada kalıp dilencilik yapmakta, üstelik kutsi mekânların ruhuna aykırı hal ve hareketler içinde bulunmaktadırlar¹⁶⁷. Çünkü dilenciler yüzünden Mekke ve Medine'de ciddi bir temizlik sıkıntısı baş göstermiştir. Hatta temizliğin gerektiği biçimde yapılamaması sebebiyle veba ve kolera gibi bazı salgın hastalıklar da buralarda kol gezmeye başlamıştır. Daha da ilerleyen yıllarda temizlikten yoksun oluşun ve düzensizliğin sık sık çeşitli hastalıklara sebep olması Osmanlı'yı buralarda birtakım tedbirler almaya, bölgede bir karantina teşkilâtı kurmaya sevk etmiştir¹⁶⁸.

Osmanlı Devleti, hac vesilesiyle gelip Hicaz'da kalarak bu mekânları dilencilik için yer edinen kişilerin sayısının her geçen yıl artması ve durumun içinden çıkılmaz bir hal alması üzerine bir takım tedbirlere başvurmuştur. Bir kişinin sırf fakir olduğu için hac vazifesini yerine getirmesine

¹⁶⁵Aslında dilencilerin dilenmekten men edilerek yol masraflarının karşılanması kaydıyla memleketlerine gönderilmeleri usulünün önceden beri uygulandığı anlaşılmaktadır. Hatta bu emre itaat etmeyenler olduğu takdirde daha şiddetli tedbirler alınması da öngörülmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik Altınay, "Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı (1100-1200)", İstanbul 1988, s. 194-195.

¹⁶⁶BOA, Dh. İd. nr. 52/1.

¹⁶⁷BOA, Dh. Mui. nr. 22-2/55.

¹⁶⁸Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, "Hicaz Karantina Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

engel olunmasının şer'an caiz olmayacağı düşünülerek, başka çareler aranmıştır. Hicaz bölgesinde hacdan sonra dilencilik yapmak üzere kalınmasının önüne geçilmesi amacıyla, buraya pasaportla gelme şartı getirilmiştir. Bunu Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıdaki ifadelerde görmek mümkündür. Verilen talimat gereği Afrika'dan pasaportsuz gelecek hacılara Memalik-i Osmaniye'ye giriş izni verilmeyecektir¹⁶⁹. Buna ilaveten Hicaz Vilayeti Meclisi'ne çekilen bir telgrafta hac maksadıyla gelen kişilerin, hac farzasını yerine getirdikten sonra memleketlerine dönmeyerek dilencilik etmeleri durumunda, bunlar için "Dilencilüğün Engellenmesi Hakkındaki Nizamnamenin"¹⁷⁰ (Teseül'ün Men'i Hakkındaki Nizamname)" uygulanması gerektiği belgede geçen "Teker verilen ve Hicaz sahiline çıkmalarının men'i caiz olamayub şu kadarki, bunlar bade'l-hac avdet etmeyibde tese'ülde devam ederlerse tese'ülün men'i hakkındaki nizamname mucibince mahallerine uğramaları lazım geleceğine ona göre muamele ifasına." ifadesiyle bildirilmiştir¹⁷¹. Dilenciliği engellemek üzere çıkarılan bu nizamname sayesinde, bu kişiler zorla da olsa gerekli hallerde yol masrafları da karşılanarak memleketlerine gönderilebileceklerdi.

Hac vesilesiyle Osmanlı topraklarına ayak basanların bir kısmının haccın bitiminde memleketlerine gitmedikleri bilinen bir gerçek olup Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, Hicaz sahillerine gelecek bu kişiler için pasaport zorunluluğu getirilmesinin yanında mürur tezkiresi alınması da mecbur tutulmuştur. Hatta pasaportların da bu kişileri yeterince tanıtamaması tehlikesinin olmasından dolayı, bu şahısların yanlarında ayrıca bir de tabi oldukları devletin konsoloslukları tarafından kendilerine verilecek kimlik ve teminat ile şehâdetnamelerinin de bulunması gerekmektedir. Bu ve benzeri yazışmaların özellikle Afrika'daki Almanya sefaretleri ile sık yapıldığı görülmektedir.

Hicaz bölgesine gelip de hac sonrası dilencilik edenlerin sebep olduğu sıkıntılar, giriş-çıkışlarda yapılan belge kontrolüyle önlenemeyince, daha ciddi bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Zaten devletin yetkili makamlarınca yapılan bu belge kontrolü işi de başta "Pasaport Nizamnamesi" gereğidir. Çünkü 1301 tarihli Pasaport Nizamnamesi Osmanlı uyruklu kişilerin ülke dışına çıkışlarına kesin olarak pasaport alma zorunluluğu getiriyordu. 28 sayfadan oluşan pasaportların süresi en çok bir yıl olarak belirlenmiş, pasaport almak isteyenlere nüfus tezkereleri ile birlikte "ilmühaber" ibraz etme koşulu getirilmişti. Nizamnamenin 2. maddesi, pasaportlarda hangi bilgilerin mevcut olacağını belirtmişti. Bu maddeyle kişinin uyruğu, ikamet yeri ve mesleği, doğum yeri ve yaşı, gideceği yer gibi bilgilerin pasaportta bulunması isteniyordu. Ayrıca karısı, çocukları veya hizmetçileri ile seyahat edecekler için, bu kimseler hakkında bilgiler de pasaporta işleniyordu. 3. madde ise pasaport harçları için düzenlenmişti. Bu nizamnamenin gereği de yapılmadığı takdirde, "Dilencilüğün Engellenmesi Hakkındaki Nizamname" devreye sokulacaktı. Ancak alınan önlemler bununla kalmamış, fakir hacılar başta olmak üzere kimsesiz, aciz ve zavallı durumunda bulunanların kutsal topraklarda konaklaması, veba ve kolera başta olmak üzere bazı salgın hastalıkların da önüne geçilebilmesi için Osmanlı Devleti yetkilileri epeyce çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid tarafından Mekke'de bir misafirhane inşa ettirilmesi kayda ve takdire değer bir iştir¹⁷².

¹⁶⁹ BOA. Dh. Mui. nr. 22-2/55.

¹⁷⁰ Zeki Tekin'in ifadesiyle dilenciliği önlemek adına alınan tüm tedbirler sonuçsuz kalıp 19. yüzyıl sonundan itibaren dilencilerin kontrol edilmelerinin iyice zorlaşması üzerine bu nizamname çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Tekin, "Osmanlı Döneminde Dilencilik", Osmanlı, C. 5, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 1999, s. 581. Ayrıca bkz. Faruk İlkan, "Hazine-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniye Serseri Nizamnamesi" Tarih ve Toplum Dergisi, S. 107, İstanbul 1992, s. 49.

¹⁷¹ BOA. Dh. Mui. nr. 22-2/55.

¹⁷² Gülden Sarıyıldız, "II. Abdülhamit'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 14, İstanbul, 1994, s. 121-145.

2.2. Diğer Nedenlerle Dilencilik İçin Osmanlı Topraklarına Gelenler

Osmanlı topraklarına hac vesilesiyle gelenlerin haricinde başka bir takım yollar ve bahanelerle de dilencilik etmek üzere gelenler olmuştur. Bu tür insanların geldikleri yerlerden biri de Bağdat'tır. Bağdat da yabancı dilencilerden yana oldukça sıkıntılı başka bir Osmanlı şehridir. Bağdat Sıhhiye Müdürü Vekili'ne Dahiliye Nezareti'nden çekilen bir telgraf keyfiyeti gözler önüne sermektedir. 8 Şubat 1915 tarihli belgeye göre, üç yüzden fazla Hintli ve Afganlı dilenci Bağdat'taki Şeyh Abdülkadir-i Geylani dergâhında kalmıştır. Bu dilencilerden gelen veba yüzünden dergâhın kapatılmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır¹⁷³. Ancak bahsi geçen Hintli ve Afganlı dilencilerin hangi sebeplerle, nasıl ve ne zamandan beri Bağdat'ta buldukları ve dilendiklerine dair bir bilgi mevcut değildir.

Osmanlı topraklarında dilencilik yapan yabancılar arasında belki de en ilginç Fransız Topal Piyer'dir. İki ayağı da sakat olan Topal Piyer adındaki bu dilencinin yanında küçük bir de çocuk bulunmaktadır. Bu şahıs yanındaki küçük çocukla Galata civarında dilenirken görevli memurlar tarafından yakalanmış ve Fransa konsoloslughuna teslim edilmiştir¹⁷⁴. Çünkü Osmanlı Devleti, 27 Ağustos 1902'de bilhassa İstanbul'da dolaşan dilencilerin toplanarak bunlardan taşralı olanların memleketlerine, yabancı uyruklu olanların da konsoloslukları vasıtasıyla yurt dışına gönderilmeleri gerektiğini karara bağlamıştı. Ancak konsoloslukta bu işten men edilerek, sahip çıkılmak suretiyle ülkesine gönderilmesi beklenen bu şahıs serbest bırakılmıştır. Hiçbir yaptırıma veya engellemeye uğramayan Topal Piyer de doğal olarak tekrar dilenmeye başlamıştır. Yine dilencilik yaparken memurlar tarafından görülüp, konsololuğa teslim edilmiş ancak yeniden serbest bırakılmıştır. Dilencilikte ısrar eden Topal Piyer, yeniden derdest edilmiş ve bu kez Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Birinci Şubesi'ne getirilmiş ve hakkında "Dilencilik Engellenmesi Hakkındaki Nizamname" nin uygulanması için gerekenin yapılmasına dair Dahiliye Nezareti'ne rapor gönderilmiştir¹⁷⁵. Fransa Devleti'nin sahip çıkmadığı bu vatandaşının sonunun ne olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamadığından netice hakkında kat'i bir görüş bildirmek mümkün olamamaktadır.

Tıpkı Topal Piyer gibi Romanya'dan gelen Yani veledi Françesko Tıraki adlı şahıs da iflah olmaz bir dilencidir. Romanya Sefareti'nden yazılan bir yazıya göre, Romanya'da dilencilik yaparken kovulan şahsın Köstence'den hareket ederek İstanbul'a yola çıktığı anlaşılmıştır. Üstelik bu onun aynı yolla İstanbul'a ilk gelişi de değildir. Ancak bu kez hangi vapurla ve ne zaman geleceği tespit edilememiştir. Bu bilginin ulaştırıldığı Osmanlı yetkilileri de Romanya Sefareti'nden gelen uyarıyı dikkate almıştır. Onun yakalanması için görevlilere uzun boylu, şişman vücutlu, kara gözlü, kara sakallı ve esmer benizli olarak eşkali bildirilmiştir. Bu şahsın vapurda görüldüğü takdirde oradan ayrılmasına engel olunması ve meydana gelecek her gelişmeden Deniz Polisi Serkomiserliği'nin haberdar edilmesi de ayrıca istenmiştir¹⁷⁶.

3. OSMANLI DEVLETİ'NDEN DIŞARIYA YAPILAN DİLENCİ GÖÇLERİ

Osmanlı, dilencilere karşı önceleri daha müsamahakâr davranmış olsa da zaman içerisinde bu tutumunu değiştirmiştir. Çünkü Osmanlı vatandaşlarının çeşitli bahanelerle yurt dışına çıkışları artmış ve bunlar başka amaçlarla gittikleri ülkelerde dilencilik yapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine devlet de ülke dışına çıkışı zorlaştırıcı bazı kurallar koymuş, bu bağlamda başta dilencilik engellemek adına, eskiden olmayan, pasaportu ve pasaport kontrolünü zorunlu hale getirmiştir. Ancak bazı kişiler ülke dışına çıkışta pasaport gerekliliği olmasına karşın, bu kuralı

¹⁷³ BOA. Dh. İd. nr. 165/55.

¹⁷⁴ BOA. Dh. Mkt. nr. 538/78.

¹⁷⁵ BOA. Dh. Eum. K. Adl. nr. 17/ 15.

¹⁷⁶BOA. Zb. nr. 27/8.

hiçe sayarak çeşitli yollarla Avrupa'ya ve Amerika'ya geçmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne dilencilik yapmak için gelen çeşitli kimseler olduğu kadar, Osmanlı'dan dilencilik yapmak üzere bazı Avrupa ülkelerine ve hatta Amerika'ya dahi giden Osmanlı vatandaşları da olmuştur. Bu şahıslardan çeşitli meslekleri bahane ederek yurt dışına çıkanlar olduğu gibi, Maruni papazlarından ve Ermeni rahiplerinden de kiliselerine maddi destek sağlamak için Osmanlı toprakları dışına dilencilik yapmaya gidenler vardır.

3.1. Dilenmek İçin Avrupa ve Amerika'ya Giden Osmanlı Vatandaşları

Gerçek niyeti dilenme olmasına rağmen başka işleri bahane ederek, Osmanlı topraklarından ayrılan Osmanlı tebaası kişiler, İspanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya gitmişlerdir. Bunlardan özellikle Cebel-i Lübnan halkından bazı kimseler, ticaret maksadıyla gittikleri Avrupa ülkelerinden işleri bittiği halde memleketlerine dönmemişlerdir. Bunların Avrupa'ya Suriye ve çevresindeki liman ve iskelelerden çıkış yaptıkları tespit edilmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu durumun farkına varınca Suriye Vilayeti'ne bir yazı yazmış, bu yazıda; fakir halktan olup yurt dışına çıkacaklar için şehbenderlikten kendilerine pasaport harcı ve vs. evrak için yapılan masrafa kefil göstermeleri istenmiştir. Aksi takdirde bunlara pasaport verilemeyecekti. Buna rağmen özellikle Cebel-i Lübnan halkından bir takım kimselerin ticaretlerini bitirdikten sonra, Avrupa'da dilencilik yaptıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı'da bunun üzerine harekete geçmiş ve kendi kurallarını ihlal ederek Avrupa'ya gidenlerin önce pasaport kontrollerinin yapılmasını, bilhassa yanlarında Osmanlı tarafından verilen pasaportları taşımayanlar hakkında daha etkili tedbirler alınmasını talep etmiştir. Hatta bu kimselerin Osmanlı'ya iade edilmelerini hem o ülkelerdeki kendi görevlilerinden hem de Hariciye Nezareti vasıtasıyla o ülkenin ilgili makamlarından istemiştir. Bu halin devam etmesi üzerine de bu şekilde dilencilik eden şahısların Avrupa'ya gidişlerinin engellenmesi gerektiği sefaretlere ve şehbenderliklere yazılan yazılarla bildirilmiştir. Yine aynı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, bir nevi kaçak olarak giden bu şahıslardan üzerinden pasaport çıkmayanlarının, göstermiş oldukları kefiller hakkında da işlem yapılması gerekmektedir¹⁷⁷. Osmanlı hükümetince bölgeye dilencilikle alakalı sık sık yazı yazılması devletin, bu durumu ne derece ciddiye aldığı ve meseleye verdiği önemin göstergesi olarak düşünülebilir¹⁷⁸.

Osmanlı Devleti kendi topraklarından dilencilik yapmak için göç edenlerin, göçüne son verilmesi açısından etkili tedbirler almak ve bunları uygulamaya koymak üzere Cebel-i Lübnan Memuriyeti'ne kesin emir vermiştir. Ancak yine de göçün önünü alamamış, bu göçmenler bu kez de Avrupa'ya ve Amerika'ya gitmek için Mısır yolunu kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenle buradan Avrupa'ya giden şahıslardan düzenli olarak pasaport istenilmesi, pasaportu olmayanların gemilere binmesine engel olunması hakkında İskenderiye Memurluğu'nun da gerekli tedbirleri almasının uygun olacağı bildirilmiştir. Ayrıca Barselona'daki Osmanlı Şehbenderi'nin burada bulunan dilenciler hakkında almış olduğu tedbirlerin Barselona'da oturan Lübnanlılar için de alınması istenmiştir¹⁷⁹.

Yine benzer bir yazı Suriye vilayetine yazılmış, bölge halkından mürur tezkiresi alarak Mısır'a giden dilencilerin buradan yurt dışına çıktıkları belirlendiğinden, bu şahıslar için de gerekli muamelenin yapılması ve buraya gelişlerinin yasaklanması talep edilmiştir. Bu hususlar yazılı olarak da Mısır Vilayeti'ne bildirilmiştir. Özellikle Suriye ve Cebel-i Lübnan halkının yurt dışına çıkış istekleri uzun süre devam etmiş olmalıdır ki, bu kez de 8 Haziran 1889 tarihinde Osmanlı hükümetince Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'yla, Suriye ve Beyrut Vilayetleri'ne uyarı ve önerilerin belirtildiği bir yazı yazılmıştır. Çünkü Barselona Şehbenderliği'nden bildirildiğine

¹⁷⁷BOA. Dh. Mkt. nr.1379/94, Dh. Mkt. nr.1601/57.

¹⁷⁸BOA. Dh. Mkt. nr.1614/117, Dh.Mkt. nr.1379/94, Dh. Mkt. nr.1601/57.

¹⁷⁹BOA. Dh. Mkt. nr.1614/117.

göre, bu bölgedeki halktan bazıları İspanya ve Amerika'ya göç etmişler, bu göçü durdurmak üzere alınan tedbirlerse işe yaramamıştır. Hükümetin bunun önüne geçmek için tavsiye ettiği yol da, kat'i surette ve düzenli bir şekilde bu şahıslardan pasaport istenip, pasaportu olmayanların sefarete gönderilmesidir. Hatta aynı konuda daha önceden İskenderiye'deki memurluk da uyarılmış ve Suriye ve Cebel-i Lübnan bölgelerinin halklarından gelecek kişilerden bilhassa işçi ve dilencilerden, Mısır'a giriş için mürur tezkiresi olmadan yabancı memleketlere gitmelerine müsaade edilmemesi istenmiştir. Çünkü işsiz güçsüz bu kimseler öncelikle yakın liman ve iskele şehirlerine geçiyor, Avrupa ve Amerika'ya oradan daha kolay ulaşabiliyorlardı¹⁸⁰. Hatta bu gidişlerin önüne geçebilmek için Hariciye Nezareti'nden sefaretlere tebligat gönderilmiş ve Avrupa ve Amerika'ya pasaportsuz olarak dilencilik için giden veya göç edenlerin¹⁸¹ engellenmesi için, bu hususa iskeledeki memurların dikkatleri çekilmiştir. Çünkü yapılan tahkikat sonucunun verdiği kaçak göçmen rakamı hiç de az olmayıp, bunun sadece bir yıllık bilançosu iki binden fazladır. Mesela Trablusşam'dan gelen İngiliz Kumpanyası'na ait Elbire adlı vapur Cebel-i Lübnan'da iskeleye yanaşarak buradan yolcu almıştır. Yine Messajeri Kumpanyası'nın Lasıyye adlı vapurunun aldığı pasaportsuz yolcular İzmit limanında fark edilmiş ve bu yüzden kırk beş yolcu vapurdan ihraç edilmişlerdir¹⁸².

Yalnızca sıradan bir vatandaşın içerde veya dışarıda da olsa dilenmesi belli bir dereceye kadar izah edilebilir bir durumdur. Ancak burada dikkat çeken nokta; din adamlarının da dilencilik yapmış olmasıdır. Bilhassa Cebel-i Lübnan, Trablus ve Suriye ahalisinden bazı rahipler kendi manastırları adına dilenmişlerdir. Çünkü belgede belirtildiğine göre, bu din görevlileri yabancı ülkelerde dilenmişler ve bu husus Madrit Sefareti'nce de tespit edilerek, durum Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁸³. Bu din adamlarının içinden dikkat çeken birisi vardır. Cebel-i Lübnan, Trablus veya Suriye halkından olduğu belirtilen fakat adı şimdilik tespit edilemeyen bu şahıs Madrit'te ihbar edilmiştir. Bunun üzerine bu rahibin durumu Suriye Vilayeti'nden sorulmuştur. Yapılan araştırma sonucunda Suriye'de bulunan Rum ve Katolik Patrikhaneleri'nce Avrupa'ya kimsenin gönderilmediği öğrenilmiştir. Bu rahip, Cebel-i Maruni Patriği tarafından gönderilen bir şahıstır. Ancak onun gönderilmesi de Osmanlı makamlarınca onaylanmamıştır. Bu nedenden dolayı ki, Osmanlı merkezi yönetimi bu ve benzeri şahısların Madrit'e gitmelerinin önlenmesini Adliye ve Mezâhib Nezareti'nden istemiştir¹⁸⁴.

Yine belgelerden edinilen bir diğer bilgi, işçilik yapmak ve dilencilik etmek üzere yurt dışına çıkan, göç eden veya kaçan kişilerin sayısının her yıl artması, özellikle Ermeni olanların Avrupa ve Amerika'ya gitmelerinin Osmanlı Devleti'ni harekete geçirdiğidir. Bu grubun Avrupa ve Amerika'ya gidişleri engellenmeye çalışılmıştır. Bunların ülke sınırları içinde dahi bir vilayetten diğerine geçerken Osmanlı vapurlarını kullanmaları zorunluluğu ve mürur tezkiresi ile bu tezkire için 50 liralık bir kefil göstermesi şartı vardır. Bundan sonra bu şahıslar için mürur tezkiresi ve pasaportun verilmemesi de gündeme gelmiş ancak tutumun devam ettirilmesi mümkün olmamıştır. Bu sebeple Adana Vilayeti tarafından durum Bahriye Nezareti'ne bildirilerek, mürur tezkirelerinde Osmanlı vapurlarıyla yolculuk yapacağı yazanların hakkında tezkirelerinde yazılı

¹⁸⁰ Pek çoğu birbiriyle ortak konuları içeren bu belgelere bkz. BOA, Dh. Mkt. nr:1379/94, Dh. Mkt. nr:1601/57 ve Dh. Mkt. nr: 1614/117.

¹⁸¹ Özellikle Cebel-i Lübnan bölgesinden göç eden bu kişilerin göç nedeni başlangıçta dilencilik olmamakla beraber, gittikleri ülkelerde genelde dilendikleri anlaşılmaktadır. Bu göçmenlerin çoğu bir işi veya mesleği olmayan kişilerdir. Bunlar arasında az sayıda toprak sahibi olan varsa da bu topraklar onların yıllık geçimlerini temine yaramamaktadır. Ayrıca bu bölgede güvenlik sorununun olması, göçü teşvik eden ve bu işten aracılık ederek para kazanan simsarlar ve şirketlerin varlığı göçün diğer nedenleridir. Hamdi Genç- İ. Murat Bozkurt, Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo Ekonomik Durumu 1850-1915, "Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi", İstanbul, 2010, C. XXVIII, S. 1, s. 72-77.

¹⁸² BOA, Dh. Mkt. nr. 1578/ 14.

¹⁸³ BOA, Dh. Mkt. nr. 1627/ 58.

¹⁸⁴ BOA, Dh. Mkt. nr.1647/ 131.

olandan başka iskeleye gideceklerin varmak istedikleri yerlerde indirilmemesi konusunda nasıl bir tavır takınılması gerektiği sorulmuştur¹⁸⁵.

3.2. Dilenmek İçin Yunanistan ve Türkistan'a Giden Osmanlı Vatandaşları

Osmanlı vatandaşı olan işsiz-güçsüz kimseler başlıkta da belirtildiği üzere, en çok Avrupa ve Amerika'ya gitmişlerdir. Avrupa ve Amerika'ya gidişlerin yanında daha yakın bölgelere ve ülkelere gidip oralarda dilenenler de bulunmaktadır. Türkistan ve Yunanistan gibi bölgeler bu yerler arasında bulunmaktadır. Ahmed oğlu Mehmed ve Mehmed oğlu Akîl Efendiler bunlardan yalnızca ikisidir. Adı geçen şahıslar, izinsiz olarak Türkistan'a gitmiş ve Taşkent şehrinde dilenmişlerdir. Bu iki kişi Taşkent'te yakalandıktan sonra, Rusya tarafından sınır dışı edilmişlerdir. Bunların pasaportları Rusya Sefareti tarafından Osmanlı'dan istenmiştir. Osmanlı yetkilileri de istenen belgeleri Rusya Konsolosluğu'na göndermiş, İstanbul'daki Rusya Genel Konsolosluğu tarafından da bu hususta bir yazı kaleme alınmıştır¹⁸⁶.

Ayrıca yine Osmanlı tebaasından olan bazı kişiler yanlarında mürur tezkiresi ve tezkire-i Osmaniye bulunduğu halde Yunanistan'a geçmişlerdir. Bu kişiler burada hizmetkârlık, ırgatlık ve dilencilik yapmışlardır. Osmanlı, kendi tebaasından olup da yabancı ve Müslüman olmayan bir ülkede insan onurunu kırıcı veya küçük düşürücü meslekleri icra eden şahısların varlığına razı gelmemiş ve hükümet, Manastır Vilayeti'nden duruma engel olunmasını istemiştir. Bunun için Manastır Vilayeti'ne 20 Aralık 1900 tarihli bir yazı gönderilmiş ve Yunanistan'a giden yolcuların neredeyse tamamının ırgat ve hizmetkâr olduğu ve zaten bunlar için daha düşük ücretli olan bir pasaportun tahsis edildiği, bu yüzden bunlara artık tezkire-i Osmaniye verilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak bu kez de Manastır'daki görevliler bir karmaşaya düşmüşler ve Bâb-ı âli'ye “dilencilere, hizmetkârlara ve ırgatlara karşı nasıl davranacaklarını kestiremediklerini “yalnız seele güruhunun mu yoksa seele ile beraber bütün ırgatların mı Yunanistan'a gelmelerinin engellenmesi gerektiğini” anlamadıklarını yazmışlar, kendilerine ve bütün vilayetlere bu konunun açıklığa kavuşturularak, cevap yazılmasını talep etmişlerdir. Görünen odur ki, bu kişilerin tamamı Osmanlı Devleti'nin belirlediği yurt dışına çıkış kurallarına uygun bir biçimde çıkış yapmışlardır. Üstelik bunlardan bazılarının da aslında dilencilik etmek niyetiyle ırgat veya hizmetkâr adıyla çıktıkları belgelerdeki¹⁸⁷ kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁸⁸. Mezhebi veya dini ne olursa olsun Osmanlı vatandaşı birisinin böylesi işler için Müslüman olmayan bir ülkeye gitmesi Devlet-i Aliyye'nin kabul edebileceği bir şey olmadığından, hükümet nezdinde bu konuyla ciddiyle ilgilenilmiştir¹⁸⁹.

SONUÇ-TARTIŞMA

Osmanlı çalışmayacak durumda olduğu için dilenenlere “cer” kağıdı” denilen izin belgesi vererek, dilenmeyi bir bakıma yasal hale getirmiştir. Aksi halde bulunup da çalışabilecek durumda olanların ise yol masraflarının karşılanarak memleketlerine gönderilmeleri sağlanmıştır. Dilencilerden çocuk olanlarıysa ailelerine teslim edilmişlerdir. Yine bu şahıslara belli bir miktar yardım yapılmak suretiyle dilenmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Osmanlı uzun süre dilenen

¹⁸⁵ BOA, Dh. Mkt. nr. 288/ 78.

¹⁸⁶ BOA, Dh. Eum.Thr. nr. 53/2.

¹⁸⁷ BOA, Hr.Sys., nr.77/25, 77/42, 1523/23 bu belgelerden sadece birkaç tanesidir.

¹⁸⁸ Burada enine boyuna incelenmesi gerektiği düşünülen bir başka konuyla karşı karşıya gelinmektedir ki; meselenin bir kısmı üzerinde Hamdi Genç ve İ. Murat Bozkurt'un “Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo Ekonomik Durumu 1850-1915”, başlıklı makalesinde durulduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için makalenin tümüne bakılabilir.

¹⁸⁹ BOA, Dh. Mkt. nr. 2450/51.

kişilere büyük bir sabır ve hoşgörü ile yaklaşmış olmasına rağmen, yapılan yardımlar, hastalık sebebiyle çalışamayan kimsesizlerin tedavi ettirilmeleri ve memleketlerine dönmelerine yardım edilmesi gibi hususlar dilencilik önlenmesi ve ortadan kaldırılması için yeterli olmamış, Osmanlı sadece dilencilik kısmen kontrol altına alabilmiştir. Ancak yalnızca kendi vatandaşının dilenmesiyle değil, aynı zamanda bir de dışarıdan topraklarına gelen dilencilerle de mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Arşiv kaynaklarına dayanarak yapılan bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin kendi bünyesinde dilencilik yapanlar hariç, hac için ve başka kişisel nedenlerle gelenlerin de burada dilencilik yaptıkları görülmektedir. Bunun yanında ticaret yapmak ve çeşitli mesleklerde çalışmak üzere Avrupa ve diğer ülkelere giden Osmanlı vatandaşları da buralarda dilenmişlerdir. Böylece bir uluslararası dilencilik faaliyeti ve dilenci göçü oluşmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta dilenmek için büyük ve zengin veya kutsal şehirlerin tercih edildiğidir. Bu merkezlerin başında Mekke, Medine, Bağdat ve İstanbul gibi dinî ve stratejik öneme haiz merkezler ile yine Avrupa'da Barselona, Madrid gibi şehirler ve Amerika bulunmaktadır. Bilhassa Amerika'ya günümüzde olduğu gibi kaçak yollardan gitme vakalarının oldukça sık yaşandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmadan anlaşıldığı kadarıyla, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti dilencilik meselesine ve dilenciler üzerine ciddi bir biçimde eğilmiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde bu konuda etkili tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Dilencilik yurt içinden yurt dışına taşıyıp uluslararası bir boyut kazandığı bir dönemde Osmanlı zorlu bir mücadeleye girmiştir. Dilenme eylemi uluslararası bir karakter kazanınca da dilencilik önleme ve kaldırma çalışmalarına bu yönde istikamet verilmiştir. Ancak yine de Osmanlı'nın bu meseleyi tam olarak halletmesi mümkün olmamıştır.

Osmanlı'ya dışarıdan gelen dilenci sayısı her yıl katlanarak artmaktadır. Tabii olarak bu artış beraberinde pek çok sorunu da getirmektedir. Hal böyle olunca Osmanlı, bilhassa kutsal topraklara hac niyetiyle gelen ve daha sonra kalarak dilenen kişileri önce memleketlerine gönderme yoluna gitmiş, fakat bununla başa çıkamayınca da, ülkeye gelecek yolculara pasaport taşıma zorunluluğu getirerek ve pasaport kontrolü yaparak bu gidişe dur demeye çalışmıştır. Her geçen yıl hacca geldiği halde dönmeyenlerin sayısı binlerle ifade edilen miktarda artış gösterdiğinden, bu yöntemlerin de işe yaramadığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine mevcut şartlarda bir düzenleme ve iyileştirme yapılması yoluna gidilmiştir. Fakir olduğu için dönmeyen ve kutsal topraklarda ciddi temizlik ve sağlık problemlerinin oluşmasına yol açan hacıların bu durumdan zarar görmemeleri için Mekke'de misafirhane yaptırılmıştır.

Dilenirken dini bir sömürü aracı olarak kullanan insanların varlığı, yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokmuştur. Kabe'de dilenen hacıların sebep olduğu daha önce belirtilen sıkıntıların yanında bir de Müslüman bir ülke vatandaşının gidip de Müslüman olmayan başka bir ülkede dilenmesi Devlet'in onuruna dokunan bir husus olmuştur. Bu yüzden Osmanlı, özellikle Avrupa ülkelerindeki çeşitli görevlileri vasıtasıyla bu kişileri engelleme yolunda epey çaba sarf etmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

A.MKT.UM., nr. 1/16.
DH.EUM.THR., nr. 31/4.
DH. MKT. nr. 1578/ 14.
DH. EUM. K. ADL. nr. 17/ 15.
DH. EUM. THR. nr. 53/2.
DH. İD. nr. 165/55.
DH. İD. nr. 52/1.
DH. MKT. nr. 1627/ 58.
DH. MKT. nr. 2450/51.
DH. MKT. nr. 288/ 78.
DH. MKT. nr. 538/78.
DH. MKT. nr.1379/94.
DH. MKT. nr.1614/117.
DH. MKT. nr.1647/ 131.
DH. MKT. nr.1379/94.
DH. MKT. nr.1601/57.
DH. MUİ. nr. 22-2/55.
HR. SYS., nr.77/25.
HR. SYS., nr.77/42.
HR. SYS., nr. 1523/23
MD-XXXI, nr. 69/27.
ZB. nr. 27/8.

TELİF ESERLER

ALTINAY Ahmet Refik Altınay, “ Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı (1100-1200)” , İstanbul 1988.
DEMİRTAŞ Mehmet, “Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, Bir Kent Sorunu: Dilencilik Sempozyumu Tebliğler Kitabı, 18-19 Ekim 2008, İstanbul, s. 81-104.
DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

- DÜZBAKAR Ömer, “Osmanlı Devleti’nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(5), ISSN:1307-9581, s. 290-312.
- GENÇ Hamdi- İ. Murat Bozkurt, Osmanlı’dan Brezilya ve Arjantin’e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo Ekonomik Durumu 1850-1915, “Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi”, İstanbul, 2010, C. XXVIII, S. 1, s. 71-103.
- GÖKTAŞ Uğur, “Dilenciler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.III, İstanbul 1994, s. 53-54.
- ILIKAN Faruk, “Hazine-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniye Serseri Nizamnamesi” Tarih ve Toplum Dergisi, S. 107, İstanbul 1992.
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Dünden Bugüne Dilenciler” , Hayat-Tarih Mecmuası III, İstanbul 1970, s. 25-28.
- KODAMAN Hulusi, “Eski Dilenciler”, Yedigün Dergisi, İstanbul, Nisan 1936, S. 161, s.16-17.
- KONYALI İbrahim Hakkı, “Tarihte İstanbul Dilencileri”, Tarih Hazinesi Dergisi, C. VIII, İstanbul 1951, s. 353-362.
- ÖZBEK Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dilenciler ve Serseriler 1750-1914”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914), İstanbul 2008, s. 65-114.
- SAKAOĞLU Necdet, “ Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge”, Tarih ve Toplum Dergisi, XXXVIII, İstanbul 1987, s. 86-88.
- SARIYILDIZ Gülden, “ II. Abdülhamit’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhane”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 14, İstanbul 1994, s. 121-145.
- SARIYILDIZ Gülden, Hicaz Karantina Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- TEKİN Zeki, “Osmanlı Döneminde Dilencilik”, Osmanlı, C. 5, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 1999, s. 570-583.
- TOKSARI Ali, “Dilencilik”, DİA İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul 1994, s. 298.